

УДК 821. 161.2

DOI: 10.31475/fil.dys.2018.08.05

ОЛЕНА КОЛОМІЄЦЬ,

*кандидат філологічних наук, доцент,
(м. Київ)*

Антиколоніальний дискурс у прозі Ольги Мак

Розглянуто особливості культурного самоусвідомлення письменника-емігранта у просторі Нового Світу. Здійснено огляд творів Ольги Мак. Окреслено вплив художньої свободи на відкриття для південноамериканського читача «втраченого світу» України, а для українського читача – «світу загубленої цивілізації» Латинської Америки. Проаналізовано художньо-світоглядну парадигму творчості Ольги Мак, що значною мірою позначена антитоталітарним та антиколоніальним спрямуванням.

Ключові слова: *письменник-емігрант, культурна ідентичність, національна ідентичність, антитоталітарний дискурс, антиколоніальне спрямування, націософське мислення.*

Художня спадщина Ольги Мак є однією з тих сторінок літератури, яка розпочала своє повернення в українську материкову літературу після здобуття Україною незалежності, але й сьогодні залишається ще маловідомою українському читачеві. У передмові до книги Ольги Мак «Каміння під косою» Г.Кирпа пише: «У гроні наших славетних письменників української діаспори ім'я Ольги Мак особливе. Чомусь та, про котру писала чи не вся діаспорна преса, та, яка своїми прекрасними творами завойовувала серця читачів у Бразилії, Америці, Канаді й цілій Європі, та, талантом, несхитністю духу і принциповістю котрої захоплювались її сучасники, побратими по перу, досі лишається для України невідкритим островом у безмежному морі нашої духовності» [3; с. 55].

Ольга Мак належить до тих письменників, перші літературні спроби яких розпочалися ще на українській материковій літературній ниві, але письменницьке визнання прийшло вже в еміграції, де вона разом із родиною знайшла прихисток після перебування в таборах для переміщених осіб, спочатку – у Бразилії (1947), згодом – у Канаді (1970). Із 1954 року вона була членом Об'єднання українських письменників «Слово», брала активну участь в літературному житті української еміграції.

Своє життя в Бразилії Ольга Мак називала Робінзонадою, згадуючи: «В тій милій, соняшній країні я відразу відчула себе вільною людиною. Там нема дискримінації, і люди навіть не знають, що щось таке може існувати. Нас прийняли як рівноправних громадян і дали нам повну волю – жити або... згинутьі...» [3, с. 6]. Бразильський період став найпліднішим у літературному житті письменниці, хоча й творився часто в найпримітивніших умовах. Саме там, за розповідями письменниці в листах до В.Мацька, «... живе у глибині штату Парана, майже в пралісі, в умовах чисто піонерських. Дерев'яна хата не мала ані шиб у вікнах, ані підлоги, ані стелі, ані навіть комина й увечері освітлювалася каганцем» [4], вона написала твори, які закарбували ім'я письменниці в історії нашої літератури. Серед них – оповідання і нариси «Земля плаче», «Українське село під більшовиками», «Проциха», «Столиця голодного жаху», «У Великодню ніч» та ін., пригодницька трилогія-повість для дітей із бразильського життя «Бог вогню» (Мюнхен, 1953-1956), повісті «Чудасій» (Торонто, 1956), «Куди йшла стежка?» (Нью-Йорк; Філадельфія, 1961), «Каміння під косою» (Торонто, 1973; Київ, 1994, 2004), історична повість із часів козаччини «Руслом угору» (Торонто, 1973); романи «Жаїра» (Торонто, 1957), «Проти переконань» (Торонто, 1959); історичні казки, що вийшли у Торонто: «Як Олег здобував Царгород» (1979), «Аскольд і Дир та київські князі» (1998), «Киянка красуня подолянка» (1998), упорядковані «Призабуті казки. Українські народні казки Придніпрянщини» (1977); спогади про недавнє минуле, правду про яке слід було розкрити для майбутніх поколінь: «У кігтях НКВД», «З часів ежовщини» (Мюнхен, 1954; фрагменти у ніжинській газеті «Просвіта», 1993–96, № 3–18), «Мій Ніжен» (Ніжин, 2001), «Видвигаю людину» («Наше життя», 1960, ч. 7), «Мене наснажувала Україна» («Просвіта», 1993, № 5–6), «Катедра українських студій чи Кафедра малоросіяництва» («Сучасність», 1996, № 11) та ін.

В. Мацько, досліджуючи образ автора в художньому творі і листуванні (до 100-річчя з дня народження Ольги Мак) наголошує: «Зазнавши в советському тоталітарному просторі утисків, приниження людських прав і перебуваючи не з власної волі за кордоном, вона художньо зафіксувала своє бачення буття людини у діахронічному світі: тоталітарному і демократичному («З часів ежовщини», «Руслом угору», «Каміння під косою», «Чудасій», «Жаїра»)» [8].

Проза письменниці про Південну Америку (дилогія «Жаїра», трилогія «Бог вогню») свідчать про наміри мовно, географічно й культурно осягнути простір Нового Світу. Чи не тому дослідник психології К. Саїд, аналізуючи психологію емігранта, звертає увагу не

лише на соціальні й політичні труднощі, з якими він стикається, а й на переваги, які він має. Загалом у ситуації вигнання вчений убаचा передумови для особливого культурного самоусвідомлення: «Переважно більшість людей знає одну культуру, одне середовище, один дім; емігрант же знає принаймні дві, ця множинність бачення породжує – скористаємося тут музичним терміном – контрапунктне усвідомлення» [10, с. 172].

Роман-дилогія Ольги Мак «Жаїра» («В рабстві», 1957; «На волі», 1958), – це «історія героїчної боротьби індіан-тубільців вільної бразилійської землі проти більших сил західних європейців». Письменниця розповідає про життя молоді індіанки Жануарії, яка зросла в сім'ї своїх панів і утратила почуття приналежності до свого коріння. Вона ставиться зверхньо до своїх батьків, що живуть у «сензалі», бо її тягне до пишного світу колонізаторів. Але життя жорстоко обриває надії Жануарії, і тоді вона врешті усвідомлює всю нікчемність рабства, важкі умови життя і праці на плантаціях, по-іншому ставиться до впертих і самовпевнених колонізаторів, які торгують чужим життям і загарбаною землею. Ольга Мак, описуючи життя в чужому світі, проводить незримі паралелі з українським життям, адже подібна важка боротьба проходить і на нашій землі [9].

Екзистенційне наповнення історії виявляється не тільки в переживаннях художніх персонажів чи авторки особистого досвіду, а й у своєрідному буттєвому виклику: гранична ситуація не просто дає дозвіл особистості на активність, але, незважаючи на репресії тоталітарної системи, вимагає від неї здійснити вибір. Але свідомість окремих персонажів демонструє кризу історичного мислення нації з втратою здатності на ці виклики реагувати та протидіяти їм.

Здобуття в умовах еміграції художньої свободи посприяло тому, що Ольга Мак відкрила для південноамериканського читача «втрачений світ» України, а для українського читача – «світ загубленої цивілізації» Латинської Америки. Водночас довідуємося, що на південноамериканському континенті «перед нею виринає нове завдання – дати щось нове для української молоді в діаспорі. За цей час письменниця наполегливо працює над опануванням португальської мови, вивчає історію та географію Бразилії, її побут, звичаї, пильно занотовує легенди, повір'я і забобони, зокрема заглиблюється в історію індіанських племен і приступає до написання трьохтомової повісти «Бог вогню» [7, с. 77].

Колонізація португальцями Південної Америки, згадки про знищення індіанців письменниця ототожнювала з етноцидом українців в СРСР. Трагедія фізичного та духовного поневолення, ліквідація

мовної та культурної ідентичностей, втрата національних цінностей американських індіанців – проблеми, що осмислюються письменницею в романі «Жаїра».

Таким чином, антиколоніальна проза письменниці про Бразилію стає суголосною українському антитоталітарному наративу та перегукується з західноєвропейською й північноамериканською прозою, становленню та розвитку якої завдячуємо антиколоніальним, протіімперським рухам другої половини ХХ століття.

У долях Клавдії де Са та Жаїри Ольга Мак досліджує актуальну для антиколоніальної літератури проблему – процес опанування мови колонізатора як свідчення визнання колонізованим панівної культури, відмови від власної як менш вартісної. Клавдія де Са, яка заради одруження з португальцем утратила ім'я та мову свого племені, привілейований статус, залишається, з одного боку колонізованою, а з іншого – неприйнятною своїми одноплемінниками, від яких її відділяють почуття провини та дитина, народжена в шлюбі з європейським аристократом. Португальські сеньйори, представники імперської влади, позиціонують себе щодо Клавдії як представники вищої культури та раси, вони не сприймають її як свою рівню. Розщеплення подвійної свідомості вважається психологічним комплексом, який розвивається в колонізованих із приходом колонізатора, бо останній постійно та різними способами доводить тубільцям, що їхня культура, норми поведінки й життєві цінності необхідно корелювати за імперським стандартом.

Після втрати індійської ідентичності Клавдія де Са опиняється в ситуації культурної ізоляції: португальські донни, не бажаючи спілкуватися з нею, не запрошують Клавдію до свого середовища, а тому, свідома свого становища, вона живе життям чужинки. Складна європейсько-індіанська колізія є виразною політичною проекцією, викликає розгубленість жінки. Балансування між імперією та колонією, португальською та індійською культурами спричиняє передчасну загибель Клавдії. Намагаючись позбутися дружини-аборигенки, яка заважала йому побратися зі своєю кузиною-португалкою, емоційно нестійкий Симон де Са під час подорожі скидає Клавдію з дитиною в прірву біля ріки Ітараре. Зрада Клавдії де Са свого народу криється в шлюбному зв'язку з колонізатором, за який вона розплачується втратою мови й імені, а також – власним життям і життям дитини. Убиваючи дружину й дитя, конкістадор нищить будь-яку надію на примирення португальців з аборигенами.

Натомість Клавдія власною смертю оприявнює символічний образ підкореної країни та нації, реінкарнуючись у різних образах. Вона

уособлює долю жінок, які, одружуючись зі своїми завойовниками, утрачають власне й національне Я. Так жінка (матір, дружина) стає втіленням колонізованої країни, нації. Ольга Мак наголошує на символічному взаємозв'язку підкореної жінки із завойованою країною та нацією, на тому, що тоталітарне рабство та рабство колоніальне – типологічно споріднені між собою явища. Одна з реінкарнацій Клавдії де Са, ворожка Квевезу, говорить про себе: «Легенда нанизана на легенду – це мое життя... Я – це всі жінки нашої землі, що дають тіло тим дітям, у жилах яких тече кров білих... І знову, совість тих, що проміняли пута на руках – на пута, накладені на серце, ... полонянок – на знання шляхетних сеньйор, а й висліди стратили й те, що мали в тілесному рабстві» [5, с. 204].

Ще виразніше, ніж у долі Клавдії де Са, неможливість поєднання культурних традицій колонізованого й колонізатора Ольга Мак акцентує в долі індіанки Жаїри. Донька індіанських невольників, вихована в португальському середовищі як власна дитина донни Ізабелли, вона ідентифікує себе з тими, кому доступні блага цивілізації, а не із представниками власного племені. Навіть врятувавшись із батьками від продажу іншій рабовласниці, сестрі донни Ізабелли, Жаїра мріє про повернення до попереднього життя. Спадок колонізації є невиліковною хворобою, яку Жаїра постійно в собі несе. До цього додається мелодрама, пов'язана з почуттями Жаїри до португальського конкістадора Себастьяна, одруженню з яким протистоїть рабовласниця Ізабелла, тому що не хоче звільнити Жаїру. Утім романтизована історія взаємин рабині-індіанки й португальського конкістадора лише поглиблює травму колоніалізму. Дон Себастьян утілює тип західного цивілізованого чоловіка, на тлі вищості якого Жаїра почувается дикункою, варваркою. Учинок Жаїри – перехід на бік португальців у кризовий для аресів час і передача дону Себастьяну сакральних символів свого племені – призводить до трагічних наслідків, унаслідок якої гинуть і ареси, й португальці, й сама Жаїра.

Фемінізувавши колоніальний образ Бразилії та символічно ідентифікувавши його з образом збездиченої жінки-рабині та жінки-зрадниці письменниця ні в чому не відійшла від антиколоніальної символіки України, актуальної в літературі української еміграції. Водночас колоніальна травма, яка в романі «Жаїра» набуває обрисів «жіночого обличчя», споріднює «Жаїру» із західноєвропейською й північноамериканською прозою, у центрі якої – проблема співвідношення між категоріями статі та жертви, асоціювання долі жінки з долею колонізованої нації.

Категорія гендеру, з якою асоціюється поняття батьківщини, нації, культури, невіддільна від категорії знання, яким наділено колонізованого та якого позбавлено колонізатора. Під таким кутом зору можна прочитати метафорику долини Ітараре як уособлення історії Бразилії, що у свідомості європейців та індіанців набуває виразно відмінних значень. Для португальців, які виступають колонізаторами, це, за чутками, край незлічених багатств, який викликає асоціації з міфічною країною Ельдорадо, а водночас – страшне місце, неприступність якого втілено в легендах і переказах. Індіанці натомість зберігають пам'ять про неї як про «серце індіанської Матері-Землі», сакральний центр, таємницю місця розташування якого є порятунком для індіанців у небезпечній ситуації, яке вони оберігають від завойовників. Долина Ітараре стає порятунком для індіанців у небезпечній ситуації, але вона така автономна щодо зовнішнього світу, що, згідно з переказами, потрапивши туди один раз, вийти з цього замкнутого простору неможливо: «Ітараре – це брама, що відкривається лише в один бік: кого впустить – більше не випустить». Попри очевидну безнадійність свого становища, опираючись лише на сакральне знання, яким володіє жрець-провідник Аракшо, ареси знаходять вхід до брами Ітараре, тоді як їхні переслідувачі, для яких це недоступне, потрапляють у пастку та гинуть. Утім, таке знання, попри всю перевагу, становить загрозу для колонізованих, ця загроза невдовзі призводить до загибелі всього племені, що символізує перерваність не лише історії, а й пам'яті. Після знищення арасів у спогадах інших племен край, який вони населяли, застається пусткою, а назву Ітараре, що в перекладі з індіанської мови означає: «Камінь, у якому шумить вода», нащадки тлумачать як «Проклятий камінь»[5, с. 174].

Трагедія фізичного та духовного поневолення, ліквідація мовної та культурної ідентичностей, втрата національних цінностей американських індіанців – проблеми, що осмислюються письменницею в романі «Жаїра». Твір став художньою спробою Ольги Мак осмислити характер бразильської історії з врахуванням українського досвіду антиімперської і антиколоніальної боротьби. Колонізацію португальцями Південної Америки, згадки про знищення індіанців письменниця ототожнювала з етноцидом українців в СРСР. Таким чином, антиколоніальна проза письменниці про Бразилію стає суголосною українському антитоталітарному наративу та перегукується з західноєвропейською й північноамериканською прозою.

Отже, осмислення Ольгою Мак історичних процесів зумовлює художню інтерпретацію проблем національної та культурної ідентичності, що є одним з аспектів історіософського мислення

письменниці. Художньо-світоглядна парадигма її творчості значною мірою позначена антитоталітарним та антиколоніальним спрямуванням. Саме українська духовна традиція стає фундаментом її націософського мислення, що становить потужну складову національно-консолідуючого наповнення творчості письменниці.

Список використаних джерел і літератури:

1. Астаф'єв О.Г. Мак Ольга. *Енциклопедія сучасної України*. URL: http://esu.com.ua/search_articles.php?id=60562 (дата звернення: 10.11.2018).
2. Кий Л. В Києві привітали книжку Ольги Мак «Каміння під косою». *Свобода* (Нью-Йорк). 2006. Ч. 46. 17 листопада. С. 24.
3. Кирпа Г. Вона жила Україною. *Наше життя* (Нью-Йорк). 2004. Ч. 3. березень. С. 5–7.
4. Листи Ольги Мак. *Слово і Час*. 2015. №6. С. 71–87.
5. Мак О. Жаїра: історичний роман бразильського життя. У 3 т. Торонто: Гомін України, 1957. Т. 1. У рабстві. 253 с.
6. Мацько В. Корелятивна модель «автор – буття» в літературно-художній практиці Ольги Мак (до сторіччя із дня народження письменниці). *Слово і час*. 2015. № 2. С. 57–62. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/sich_2015_2_8 (дата звернення: 15.11.2018).
7. Мацько В. Листи Ольги Мак до Віталія Мацька. *Слово і час*. 2015. № 6. С. 71-89. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/sich_2015_6_13 (дата звернення: 15.11.2018).
8. Мацько В. Образ автора в художньому творі і листуванні (до 100-річчя з дня народження Ольги Мак). *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка*. Серія : Літературознавство. 2013. № 37. С. 30-44. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64 (дата звернення: 15.11.2018).
9. Трембіцький А.А., Трембіцький А.М. Письменниця-подолянка Ольга Мак – гордість української діаспори Бразилії та Канади. URL: <http://onkp.kpnu.edu.ua/article/download/55044/51234>. (дата звернення: 15.11.2018).
10. Said E. Reflection on Excile. *Granta* 13. 1984. P. 159–172.

References:

1. Astaf'jev O.Gh. Mak Oljgha. *Encyklopedija suchasnoji Ukrajinjy*. URL: http://esu.com.ua/search_articles.php?id=60562 (data zvrenennja: 10.11.2018).
2. Kyj L. V Kyjevi pryvitaly knyzhku Oljghy Mak «Kaminnja pid kosoju». *Svoboda* (Njju-Jork). 2006. Ch. 46. 17 lystopada. S. 24.
3. Kyrpa Gh. Vona zhyla Ukrajinuju. *Nashe zhyttja* (Njju-Jork). 2004. Ch. 3. berezenj. S. 5-7.
4. Lysty Oljghy Mak. *Slovo i Chas*. 2015. № 6. S. 71-87.
5. Mak O. Zhajira: istorychnyj roman brazyljskogho zhyttja. U 3 t. Toronto: Ghomin Ukrajinjy, 1957. T. 1. U rabstvi. 253 s.
6. Macjko V. Koreljatyvna modelj «avtor – buttja» v literaturno-khudozhnij praktyci Oljghy Mak (do storichchja iz dnja narodzhennja pysjmennci). *Slovo i*

chas. 2015. № 2. S. 57-62. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/sich_2015_2_8 (data zvernennja: 15.11.2018).

7. Macjko V. Lysty Oljghy Mak do Vitalija Macjka. Slovo i chas. 2015. № 6. S. 71-89. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/sich_2015_6_13 (data zvernennja: 15.11.2018).

8. Macjko V. Obraz avtora v khudozhnjomu tvori i lystuvanni (do 100-ricchja z dnja narodzhennja Oljghy Mak). Naukovi zapysky Ternopiljskogho nacionaljnogho pedagoghichnogho universytetu imeni Volodymyra Ghnatjuka. Serija : Literaturoznavstvo. 2013. № 37. S. 30-44. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64 (data zvernennja: 15.11.2018).

9. Trembicjkyj A.A., Trembicjkyj A.M. Pysjmennycja-podoljanka Oljgha Mak – ghordistj ukrajinskoji diaspory Brazylji ta Kanady. URL: <http://onkp.kpnu.edu.ua/article/download/55044/51234>. (data zvernennja: 15.11.2018).

10. Said E. Reflection on Excile. Granta 13. 1984. P. 159-172.

Summary

Elena Kolomiets

Anti-Colonial Discourse in Prose by Olga Mak

The peculiarities of cultural self-awareness of the emigrant writer in the space of the New World are considered. An overview of the works of Olga Mak. The influence of artistic freedom on the opening for the South American reader of the «lost world» of Ukraine, and for the Ukrainian reader, «the world of the lost civilization» of Latin America, is outlined. The author analyzes the artistic-ideological paradigm of Olga Mak's work, which is largely marked by an anti-totalitarian and anti-colonial orientation.

Key words: *writer-emigrant, cultural identity, national identity, anti-totalitarian discourse, anticolonial orientation, nationalistic thinking.*

Дата надходження статті: «06» вересня 2018 р.

Дата прийняття до друку: «24» вересня 2018 р.